

УДК 654.197:070:316.77](477)"20"

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТЕЛЕДОКУМЕНТАЛІСТИКА: ГОЛОВНІ ВИКЛИКИ І ЗАВДАННЯ

Тарас Подедворний

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна
e-mail: taras-p@ukr.net*

У цій статті проаналізовано головні виклики і завдання перед тими, хто творить, аналізує і дивиться сучасну українську телевізійну документалістику.

Ключові слова: теледокументалістика, виклик, інфотейнмент, історична правда, достовірність.

Постановка проблеми. Телевізійна документалістика залишається одним із найефективніших способів донесення важливої суспільної інформації. У період великих викликів, які переживає Україна, її соціокультурна роль ще більше зростає. Завдяки питомо притаманній фактологічній точності, високому ступеню достовірності, авторському підходу у поєднанні із кінематографічними мистецькими засобами і новими технічними можливостями реконструкції та монтажу теледокументалістика постає тим засобом, який покликаний давати ґрунтовну відповідь на головні суспільні запити.

Надзвичайно важливо звернути увагу науковців на стан документалістики на сучасному українському телебаченні.

Мета цієї наукової статті – з'ясувати, які головні виклики та завдання стоять перед тими, хто творить, аналізує і дивиться сучасну українську теледокументалістику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні телевізійною документалістикою цікавляться переважно науковці кінематографічного напрямку. Так, етапи розвитку документального кіно вивчали Е. Барноу, С. Гінзбург, Л. Малькова, Л. Джулай. Чимало українських дослідників не виокремлюють телевізійну документалістику, а розглядають її в сукупності із кінематографічною, використовуючи при цьому поняття «екранна документалістика». Цей підхід, зокрема, репрезентовано у праці Г. Десятника «Основи екранної документалістики», де подано інформацію про екранну документалістику як про засіб пізнання дійсності, а також розглянуто види й жанри телевізійної документалістики та кінодокументалістики [1]. Куди більше уваги темі теледокументалістики приділяють російські вчені. Тут слід назвати книгу С. Муратова «Пристрасна камера», праці Є. Манскової [3], А. Таптикової [14], Ю. Оганесової [15] та інших.

Серед українських науковців варто виокремити працю Л. Наумової «Документалістика: телевізійний вимір». У цій науковій статті дослідниця звертає увагу на проблему достовірності та виокремлює виразальні особливості сучасної теледокументалістики [4]. На естетичні особливості сучасної телевізійної продукції, зокрема і документальної, звертає увагу і дослідниця Г. Погребняк [5].

На початку основного викладу варто з'ясувати суть окремих понять. В Академічному тлумачному словнику української мови слово виклик пояснено як: «1) прохання або вимога з'явитись куди-небудь, 2) заклик до змагання або участі в чому-небудь; категорична різка пропозиція вступити в боротьбу» [13]. Втім, ці тлумачення не дають нам розуміння виклику як певної проблеми. Дозволимо собі звернутися до трактування поняття «виклик» у теорії безпеки. О. Сергунін розкриває сутність «виклику» як «сукупність обставин, не обов'язково загрозливого характеру, але, безумовно, таких, що вимагають реагування на них» [6, с.127]. Отож надалі під «викликом» ми розумітиме це пояснення.

Куди важче дати визначення поняттю «теледокументалістика». Серед науковців у цьому питанні досі немає єдності. Не надто заглиблюючись у цю проблему, спробуємо лише окреслити те, що слід виокремлювати як теледокументалістика. Для групи цих журналістських матеріалів перш за все важливою є документальна основа, а відтак максимально достовірне втілення на телеекрані реальних подій, людей. Дуже часто яскраво виражений суспільний запит на документалістику, особливо історичної тематики, викликаний необхідністю переосмислення певного важливого історичного моменту. До прикладу, так було після Другої світової війни, коли появилось багато документальних кінофільмів, в яких у різний спосіб намагалися переосмислити трагічність пережитих подій. Так само радянська документалістика відчувала справжній бум у період «перебудови». З 2014 року також все частіше говорять про сплеск української документалістики. В цього контексті особливої ваги набирає її телевізійний, найбільш популярний вияв.

Оскільки серед науковців тривають суперечки щодо самого розуміння документальності телевізійного кадру, то варто виокремити ще одну характерну рису теледокументалістики. Завдяки впровадженню нових технологій зростають і можливості більш точного відтворення подій, зокрема і через інсценізацію. Однак рівень гри у теледокументалістиці повинен бути мінімально необхідним.

Отож, теледокументалістику можна окреслити як втілення на телеекрані реальних подій, людей, яке спонукає до осмислення і аналізу певної історичної дійсності, а матеріалом для цього аналізу є знімання реальних людей і справжніх явищ в обставинах мінімальної умовності. Звичайно, це визначення може і навіть мусить бути доповнене і уточнене. Більше того, чим більш масовою стає теледокументалістика, тим швидше змінюється і її жанрова різноманітність, виразальні засоби, зрештою її соціокультурна роль. Тож звідси випливає необхідність нового переосмислення, особливо в спектрі журналістикознавства. І це є викликом.

Варто зазначити, що ідейною основою нашого розуміння викликів є праця А. Тойнбі «Дослідження історії». Суть його концепції полягає в тому, що суспільство у процесі свого розвитку стикається із певними фундаментальними проблемами, на які змушене давати відповіді. У цьому контексті діє принцип: чим суворіший виклик – тим сильніший стимул до змін. Безперечно, що найголовнішим викликом для сучасної України є військова агресія Росії. Втім, А. Тойнбі у своїй праці виділяв

не лише зовнішні виклики, але і внутрішні, які виникають на «іншому полі». «В цьому іншому полі виклики надходять не ззовні, а виникають всередині, а переможні відгуки появляються... у формі духовного самоствердження або самовизначення» [7, с.204]. Одним із головних таких внутрішніх викликів, який прагне проявитися у формі «духовного самоствердження» сьогодні постає проблема історичної правди, яка часто набуває свого вираження в онтологічних питаннях «Хто ми? Звідки? І куди прямуємо?». Цей запит прямо стосується документалістики, яка повинна надавати людині максимально достовірну інформацію, зокрема історичного характеру. Ілюстрацією важливості зазначеного виклику і спроби відповіді на нього може бути документальний телефільм виробництва каналу «1+1» «Україна. Повернення своєї історії», який було показано 25 серпня 2016 року. Того дня цей фільм став найрейтинговішим медійним продуктом на українському телебаченні за аудиторією 18-54: рейтинг по всій Україні склав 3,3%, а в містах 50К +/- 3,9%, частка – 10,6% і 12,7% відповідно. За аудиторією Києва «Україна. Повернення своєї історії» став найбільш рейтингом документальним фільмом на українському телебаченні з початку року. Окрім того, він отримав лідерство й у слоті показу, випередивши телепродукти на інших телеканалах [12]. «Україна. Повернення своєї історії» також викликав надзвичайно широкий резонанс, як у колах науковців, так і серед глядачів. Ось лише деякі коментарі під третьою частиною цього фільму: «В шаленому захваті! Неймовірно цінна інформація», «Дочекалися правди!», «Будь ласка, знімайте більше таких фільмів» [11]. «Наша історія потребує очищення від міфів, переосмислення та зрозумілої форми подачі широкому колу глядачів. У суспільстві дійсно є запит на ті факти із нашої історії, які раніше були відомі лише вузькому експертному колу», – каже автор згаданого фільму Акім Галімов [10].

Що ж до істориків, то чимало з них висловлюють своє бажання підтримати телевізійників у прагненні створити новий якісний український документальний продукт [10]. Таким чином високі рейтинги і подальший широкий суспільний резонанс згаданого документального телефільму дозволяють нам говорити про те, що в українському суспільстві існує величезний запит на історичну правду. Така тенденція простежувалася і раніше, але сьогодні вона досягла таких масштабів, коли ігнорувати її вже не можливо. Частково українське телебачення намагається дати відповідь на цей виклик і в інших жанрах теледокументалістики. В цьому контексті варто згадати ще й про документальні аналітичні програми «Історична правда з В. Кіпіані» на телеканалі «Zik», «Машина часу» на «5-му», «Розсекречена історія» на «UA:Перший». Втім, українська історія все ще чекає свого телевізійного документаліста.

Однак запит на історичну правду не єдиний виклик, який постав перед сучасною українською теледокументалістикою. Дослідниця Л. Наумова зазначає: «Завдяки саме телебаченню документалістика сьогодні знову викликає масове зацікавлення глядача і перетворюється на популярний жанр» [4, с.248]. Дослідниця також вказує на те, що з'явилися особливі умови сприйняття екранного видовища, які сформували нове покоління, схильне до швидкої орієнтації в програмному матеріалі, спроможне швидко сприймати кадр, екранний образ, складений із великої кількості розрізнених елементів [4]. Ці та інші зміни призвели до того, що і в документалістику проник вірус інфотейнменту.

У Словнику-довіднику журналістських термінів за редакцією І. Михайлина інфотейнмент визначено як «метод подання новин, у якому поєднуються інформа-

ційний та розважальний компоненти» [2, с.113]. Втім, на телебаченні гасло «інформуючи, розважай!» давно стосується не лише жанру теленовин. Проникнувши в теледокументалістику, інфотейнмент вніс різкі зміни у саму суть документального образу. Чимало російських дослідників взагалі говорять про своєрідну «форматну документалістику» на телеекрані. Дотримання цього формату означає, що оповідь має бути якомога більш конфліктною, у центрі сюжету опиняється епатажний факт і його драматична обробка, дія повинна розвиватися інтенсивно, динамічно, не залишаючи глядачеві «повітря». Чимало теледокументальних проєктів починають паразитувати на темі сенсаційності, секретності та позірної ексклюзивності. Чого лише варті назви передач подібного роду: «Паралельний світ», «У пошуках істини», «Неймовірна правда про зірок» та інші. Телевізійні топ-менеджери вже давно зрозуміли: щоб швидко зробити українську документалістику комерційно успішною, її потрібно інтегрувати в загальний процес творення розважального телебачення [9]. На жаль, ця тенденція простежується й надалі. З іншого боку, у країнах Заходу вже давно зрозуміли, що хороший, якісний документальний телепродукт – це справа державного суспільного телебачення. Йдеться про такі компанії як: Бі-Бі-Сі, РТР, «Арте» або суспільне Сі-Бі-Сі в Канаді. В Україні ж, попри окремі спроби, розуміння цієї проблеми ще не набуло системного характеру. Наше суспільне телебачення (звичайно, з урахуванням усіх організаційних трансформацій, які, на жаль, і досі тривають) в цьому контексті залишається боржником перед українським суспільством.

Не варто недооцінювати проблему інфотейнменту в українській документалістиці, адже за ним приховуються інші проблеми. Активне входження розважального компоненту детермінує змішування жанрів, зміну ролі автора, а активне використання нових технологій монтажу дозволяє реконструювати і зробити достовірним найнеймовірніші поєднання. Однак це не завжди сприяє завоюванню прихильності глядача. Л. Наумова зазначає: «Повна довіра до екранного образу на сьогодні не діє, навіть якщо факт візуально зафіксовано. Сучасний глядач уже схильний до недовіри і сумніву до показуваного. Навіть стан навіювання вже не гарантує довіри до екранного факту» [4, с. 251]. Все це актуалізує проблему достовірності документального. Створюваний завдяки технологіям розваг «документальний» світ починає розлучатися від реального. Крім цього, документальний факт існує на кількох енергетичних рівнях: кожен бачить щось своє, а зміст не привноситься, а віднаходиться глядачем. Часто особливості подачі сучасного теледокументального продукту відкривають широкі можливості і для маніпулювання. Отже, зростаюча схильність до недовіри глядача з одного боку і можливості маніпулювання з іншого боку відображаються на порушенні традиційного для документалістики ефекту достовірності.

Продовжуючи тему маніпулювання, ще одним викликом перед українською документалістикою постає проблема російської пропаганди, як відкритої, так і прихованої. Так, у жовтні 2014 року телеканал «Інтер» показав теледокументальний фільм «Перша світова. Справа Принципа», у якому розповідалося про Гаврила Принципа, із пострілу якого формально розпочалася Перша світова війна. Серед іншого у фільмі прозвучала думка про те, що всі великі війни починаються через зростання національної свідомості народів. Після чого ведучий А. Данилевич запитав: «Актуально, чи не так?». Аналогія із Донбасом – перше, що спадає на думку в цьому контексті, але от тільки про яку національну свідомість ЛНР-ДНР може йтися? Це лише не-

ликий приклад того, що на українському телебаченні безперешкодно продовжують реалізовуватись ідеологеми Росії.

Однак не лише через такі документальні фільми реалізовується російські інформаційні технології. Все той же канал «Інтер», разом із каналом «Мега» продовжують безперервно вечорами тиражувати радянські кримінальну хроніку. Різного роду «Слідство вели з Л. Каневським», «Легенди бандитської Одеси», «Банди Києва» і «Річдок» доводять до свідомості глядачів думку про доблесність каральних органів колишнього СРСР і про «наше общее прошлое». Звичайно, це продовження маніпулятивних технологій засобами телесуджестивістики. Ще у 2001 році режисер-документаліст Сергій Буковський говорив про те, що завдання суджестивістики полягає у поверненні людині власної гідності і додавав: «Я б, наприклад, виключив із документальних жанрів кримінал... це я просто заборонив би, тому що в цьому разі йдеться про гру на нижчих інстинктах людини. В людини притупляється поріг чутливості» [8]. У час, коли Україна гордо заманіфестувала принцип гідності, дозволяти гру на нижчих інстинктах з метою ворожої пропаганди – це вже «сукупність обставин загрозового характеру, які вимагають реагування».

Висновки. Таким чином, навіть при такому загальному огляді можна простежити головні виклики і завдання, які стоять перед тими, хто продукує, аналізує і дивиться сучасну українську телесуджестивістику.

1. Відкритою залишається проблема дефініції телесуджестивістики, її жанрової специфіки, особливостей документального образу, зрештою зміни її соціокультурної ролі. Актуальним залишається переосмислення телевізійної суджестивістики у спектрі науки із соціальних комунікацій.

2. Одним із найбільш важливих інформаційних запитів, який прямо стосується суджестивістики, постає запит на історичну правду. Це особливо значимо в контексті тотальної війни із Росією, адже це війна і за історію також.

3. Впровадження методу інфотейменту в телевізійній суджестивістиці здебільшого призводить до руйнування самого принципу суджестивізму. Якщо реальний світ починає відрізнятися від запропонованого документального, то виникає проблема достовірності і недовіри до документального факту.

4. Продуктування якісного документального продукту в розвинених країнах Заходу – це справа державного або суспільного телебачення. Тому в Україні такий медіа засіб як суспільне телебачення повинен чимшвидше запрацювати повною мірою і відповідати на цей суспільний запит.

5. Ще одним важливим викликом залишається реалізація російських інформаційних технологій через різного роду телесуджестивістику. Документальні програми про радянських акторів, російських музичних виконавців, які відкрито підтримують агресію проти України, масштабні телесуджестивістичні програми про Другу світову війну в спекулятивних інтерпретаціях, специфічний погляд на українську історію, кримінальна хроніка і глорифікація радянських каральних органів – все це залишається «сукупністю обставин, які потребують негайного реагування», отже небезпечним викликом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Десятник Г. О. Основи екранної документалістики: [навч. посіб.] / Г. О. Десятник; ред.: С. І. Горевалов; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2016. – 287 с.
2. Журналістика: словник-довідник / автор-укладач І. Л. Михайлин. – К. :Академ-видав, 2013. – 320 с. – (Серія «Notabene»).
3. Манскова Е. А. Современная российская теледокументалистика: динамика жанров и средств экранной выразительности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / Е. А. Манскова ; Урал.гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург : [б. и.], 2011. – 23 с. – Библиогр.: с. 22-23 (9 назв.).
4. Наумова Л. М. Документалістика: Телевізійний вимір / Л. М. Наумова // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2009. – Вип. 6. – С. 247-254.
5. Погребняк Г. П. Естетичне поле телебачення у сучасному соціально-культурному просторі / Г. П. Погребняк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв – 2009. – № 2. – С. 126-137.
6. Сергунин А. А. Международная безопасность: новые подходы и концепты / А. А. Сергунин // Политические исследования. – 2005. – № 6. – С. 126-137.
7. Тойнбі А. Дослідження історії. / А. Дж.Тойнбі / Перекл. з англ. В.Шовкун. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
8. Доступно з: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/sergiy-bukovskiy-lyudina-vichna-tema-normalna-lyudina-ne-marginal> . – 08.06.2001.
9. Доступно з: <http://detector.media/production/article/43669/2009-02-09-zirkovo-taemniche-zhittya-ukrainskoi-dokumentalistiki/>. – 09.02.2009.
10. Доступно з: <https://tsn.ua/ukrayina/tvorci-filmu-ukrayina-povernennya-svoeyi-istoriyi-vzhe-gotuyut-prodovzhennya-802035.html> . – 08.11.2016.
11. Доступно з: <https://www.youtube.com/watch?v=9YUebfDQPsY>. – 25.08.2016.
12. Доступно з: <https://1plus1.ua/ukraina-povernenna-svoei-istorii/novyny/ukrainci-naresti-diznalisa-ak-naspravdi-vigladav-mazepa-portret> . – 26.08.2016.
13. Доступно з: <http://sum.in.ua/s/vyklyk>.
14. Доступно з: http://vertov.ru/Dokumentalnoe_kino_na_tv/Obzor_tekyshego_momenta_/index.htm
15. Доступно з: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phyllolog/2012/02/2012-02-48.pdf>

MODERN UKRAINIAN TELEVISION DOCUMENTARY: THE MAIN CHALLENGES AND TASKS

Taras Podedvornyi

*Ivan Franko National University of Lviv
Generala Chuprynyk Str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: taras-p@ukr.net*

Nowadays in Ukraine we can observe the rise of the television documentary. But this part of journalism still has not been completely analyzed by scientists. Many researchers do not make a difference between documentary, which can be shown in the cinema, and television documentary, while the last one has its own features. Scientists of journalism have to analyze them, investigate the specificity of new genres, ultimately, the change in its social and cultural role. One of the most important information requests, which is directly related to television documentary, is social asking for historical truth. This is especially significant in the context of the total war with Russia, because it is a war for history as well. On the other hand, we can observe a trend to introduce more and more entertainment on TV. In documentary it mainly leads to the destruction of the documental principle. So a problem of truthfulness and distrust of the documentary fact arises. In this context, we can turn to the experience of the countries of the West, where the production of high-quality documentary is a matter of state or public television. Ukrainian public television is still organizing. One more important challenge is the implementation of Russian information technology through various types of television documentary. Documentary programs about Soviet actors, about Russian music performers, who openly support aggression against Ukraine, massive programs about the Second World War in speculative interpretations, a specific view of Ukrainian history, criminal chronicle and the glorification of Soviet law enforcement officers are all a dangerous challenge.

Key words: television documentary, challenge, infotainment, historical truth, truthfulness.